

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og
Kathrine Thisted Petersen (udg.):
16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2016

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

Peter Widell
??

1. Indledning

Den såkaldte ekspressive talehandlingstype er stedmoderligt behandlet i klassisk talehandlingsteori. Ser man på Searles redegørelse for talehandlingstypen (cf. Searle 1979 (1975)), er han relativt lakonisk om den. Ydermere synes det, han har at sige om den, ikke at hænge ordentligt sammen, idet der foreligger en diskrepans mellem (1) selve hans definition af typen, og så (2) de eksempler på typen, han anfører. Mens (1) signalerer, at der skulle være tale om en relativ bred talehandlingstype, indikerer (2), at typen er langt smallere. Det gør det uklart, hvad Searle egentlig mener med sin analyse af typen.

Nu mener jeg faktisk, der ligger en vis realitet bag distinktionen mellem de to typer af talehandlinger. Det, der mangler, er imidlertid, at der bliver gjort ordentligt rede for dem. Det vil jeg i min artikel søge at råde bod på.

I min kritik ligger jeg på mange måder i forlængelse af den kritik, Ib Ulbæk for nylig har fremsat over for Searles behandling af ekspressivet (Ulbæk 2016). Der er dog også en del uoverensstemmelser mellem Ulbæk og mig. Dem vil jeg bruge en god del af pladsen på at komme ind på i det følgende.

Det vil være af væsentlighed for min analyse, at jeg leverer en generel kritik af den klassiske talehandlingsteori (Austin 1999 (1961)), Searle 1965, 1969).¹ Denne kritik har jeg fremført i forskellige artikler

¹ I Danmark regnes også Jürgen Habermas (1971, 1981 (1976)) normalt med her.

gennem årene (Widell 2001, 2009, 2011a, 2011b, 2015). En relativ kort gennemgang af min kritik og mit forslag til en alternativ teori vil blive præsenteret i artiklens afsnit 2. I afsnit 3 vil jeg komme ind på Searles behandling af ekspressivet, og på, hvori uklarheden hos ham i behandlingen af talehandlingstypen består. Afsnit 4 vil specielt være helliget Searles brede opfattelse af den ekspressive talehandling. Her vil jeg specielt komme ind på, hvor jeg er enig og uenig med Ulbæk i hans kritik af Searle. I afsnit 5 vil jeg se på Searles mere snævre begreb om den ekspressive talehandling og forsøge mig med en afsøgning af undertyperne her. Afsnit 6 vil rumme en kort opsummering og perspektivering.

2. Konstruktiv talehandlingsteori: Til kritikken af den klassiske talehandlingsteori

Enhver talehandling er ifølge den klassiske talehandlingsteori givet ved, at en *proposition* finder sprogligt udtryk under en given *anvendelsesbetydning*, eksempelvis: Lover jeg at komme i morgen, angiver "... at komme i morgen" propositionen og "love ..." anvendelsesbetydningen; anmoder jeg om at få en appelsin, angiver "... at få en appelsin" propositionen og "anmode om ..." anvendelsesbetydningen; påstår jeg, at det bliver regnvej, angiver "... at det bliver regnvej" propositionen og "påstå ..." anvendelsesbetydningen. Ofte mangler anvendelsesbetydningen sit sproglige udtryk, fordi den fremgår implicit af talesituationen, og hvad propositionen angår, vil dens udtryk ofte fremstå mere eller mindre elliptisk. Det forhindrer dog ikke én i til enhver tid at kunne bringe enhver talehandling på *fuldt udfoldet standardform*: "Jeg X'er hermed over for dig, at p", hvor "X" angiver anvendelsesbetydningen, og "p" angiver propositionen.

Ifølge den klassiske talehandlingsteori eksisterer der – i hvert fald hvis man følger John R. Searles udgave af teorien, jf. Searle 1979 (1975) – fem grundlæggende typer eller klasser af talehandlinger givet ved hver deres anvendelsesbetydning, nemlig henholdsvis *assertiver*; *direktiver*; *kommissiver*; *ekspressiver* og *dekla-*

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

rationer (hvor jeg indtil videre vil undlade at se på den sidste type).² Ifølge Searle lader disse – nu fire – talehandlingstyper sig separere som selvstændige, indbyrdes *disjunkte* talehandlingstyper ud fra en række parametre – 12 i alt – hvoraf tre af de vigtigste er henholdsvis talehandlingens *illokutionære pointe*, den indlejrede propositions *tilpasningsretning* (*mellem ord og verden*) og talers *udtrykte psykiske tilstand*. De tre parametre kan angives gennem følgende oversigtsskema:

	Illokutionær pointe	Tilpasnings- retning	Udtrykt psykisk tilstand
assertiver	<i>repræsentere</i> et sagforhold i verden for hører	verden-til-ord	<i>overbevisning</i> om sandheden af det repræsenterede sagforhold
direktiver	<i>bevæge</i> hører til at gøre noget for sig	ord-til-verden	ønske om, at hører gør det, man siger
kommissiver	<i>påtage sig</i> at gøre noget for hører	ord-til-verden	<i>intention</i> om at gøre det lovede
ekspressiver	<i>vederhæftigt</i> <i>give udtryk</i> <i>for</i> en psykisk tilstand over for hører	ingen tilpasnings- retning	<i>intention</i> om at give udtryk for den givne psykiske tilstand

Figur 1: de fire grundlæggende talehandlingstyper

² Austin har en tilsvarende – dog lettere afvigende – inddeling af de grundlæggende talehandlingstyper, som på nær den kommissive talehandling også figurerer under alternative betegnelser (Austin 1997 (1962):167-184). Jeg skal ikke her komme ind på Austins talehandlingssystematik ud over, at jeg i afsnit 5 vil berøre den type talehandlinger, han i sin talehandlingssystematik har givet betegnelsen *behabitiver*.

Selv om ekspressivet er en stedmoderligt behandlet talehandlingstype inden for den klassiske talehandlingsteori, har flere talehandlingsteoretikere dog haft enkelte kommentarer til typen. Det gælder bl.a. folk som Bach & Harnish (1979), Alston (2000) og Vanderveken (2009 (1990)), og det gælder herhjemme folk som bl.a. John E. Andersen (1989) og Ole Togeby (1993). Alle opererer de inden for rammerne af den klassiske talehandlingsteori. Da de er behandlet i Ulbæks artikel, vil jeg her nøjes med at henvise til Ulbæks artikel.

Helt afgørende for Searle er det første parameter, som i virkeligheden er den klassiske talehandlingsteori adelsmærke: Ifølge denne består den menneskelige tale i en helt specielt type handlinger, såkaldte *illokutionære handlinger*. Det, der ifølge Searle specielt karakteriserer disse handlinger – og her er han i overensstemmelse med sin læremester, talehandlingsteoriens første repræsentant, John L. Austin (cf. Austin 1997 (1962)) – er, at et sæt grundlæggende betingelser for udførelsen af disse handlinger bliver *skabt* eller *konstitueret* – det er det, der ligger i ordet ”illokutionær” – i og med vi ytrer nogle lyde eller skriver noget ned, dvs. udfører en *ytringshandling*. Nogle af disse betingelser er netop angivet som valg på ovennævnte tre parametre i ovenstående skema.

Det er vigtigt at se, at de nævnte talehandlingstyper ifølge den klassiske talehandlingsteori danner *disjunkte* typer: De kan ikke reduceres til hinanden. Det kan vi også med Searle udtrykke ved at sige, at de har *hver deres selvstændige tilfredsstillelsesbetingelser*. De fire talehandlingstyper er ifølge Searle fire separate forsøg på fra talers side at få hører til at forstå noget, nemlig ved assertivet *at taler vil sige noget sandt om et sagforhold i verden*, ved direktivet *at taler vil have hører til at gøre noget for sig*, ved kommissivet *at taler selv vil forpligte sig på at gøre noget* og ved ekspressivet *at taler vederhæftigt til give udtryk for en psykisk tilstand*.

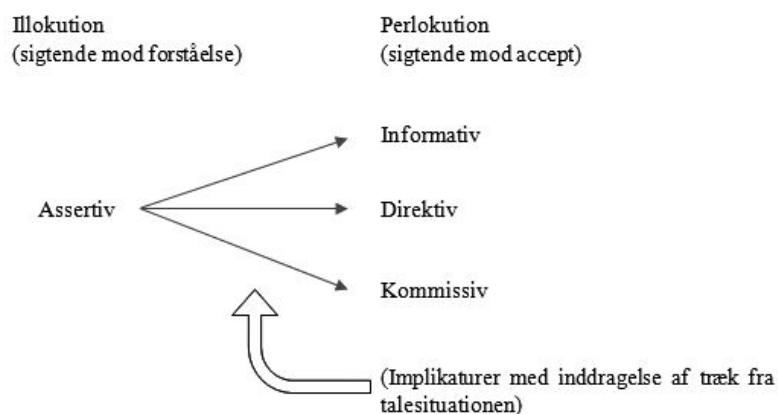
Denne klassiske analyse af talehandlingen har jeg stillet mig stærkt kritisk overfor. Ganske vist er jeg – i modsætning til mange kritikere af den klassiske talehandlingsteori – enig med Austins og Searle i deres overordnede analyse af talehandlingen. *Talehandling er illokutionære handlinger*: Når vi taler, beskriver vi ikke blot betingelserne for det, vi siger, men der er tale om, at vi *allerførst skaber eller konstituerer disse betingelser*: talesituationen, samtalerrollerne og selve talehandlingerne. Men i modsætning til Searle, som hævder, at assertivet, direktiver, kommissivet og ekspressivet udgør fire disjunkte talehandlingstyper, vil jeg hævde, at *der i virkeligheden kun findes én talehandling af illokutionær type, nemlig assertivet*. Hvad de øvrige talehandlingstyper angår, er der slet ikke tale om illokutionære handlinger, men om talers intention om at tilvejebringe forskellige resultater i *konsekvens* af den udførte assertive talehandling. Hvis

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

vi indtil videre udelader, hvad der sker, når vi udfører en ekspressiv talehandling, er konsekvenserne ved de respektive talehandlinger følgende: ved direktivet at få hører til at *acceptere*, at taler vil have ham til at gøre et eller andet, og ved kommissivet at få hører til at *acceptere* det, taler forpligter sig på at gøre. Denne distinktion mellem forståelse og accept er Austin og Searle ikke tilstrækkeligt opmærksom på. Derfor ser de ikke, at forståelsen af det sagte – det sages bogstavelige mening – i virkeligheden finder sted *alene ved assertivet*. Siger jeg fx ”Jeg kommer” som svar på en forespørgsel, forstår vi det normalt som et løfte fra min side om at komme, dvs. som et kommissiv. Men at det er et kommissiv, fremgår ikke umiddelbart af det sagte. Det, der siges, er alene, at jeg kommer (som kan være sandt eller falsk, alt eftersom jeg rent faktisk kommer eller ikke kommer). Her udføres altså alene en assertiv talehandling. Kommissivet er noget, jeg herudover regner med, taler vil kunne slutte sig til og acceptere på baggrund af det eksplicit sagte i situationen. Og tilsvarende gælder for direktivet: Siger jeg fx ”Du læser de første ti linjer”, kan det umiddelbart forstås som et assertiv (om noget, som kan være sandt eller falsk); men det kan også, hvis situationen tilsiger det, forstås som et direktiv, fx som en anmodning fra min side om, at du læser de første ti linjer. Begge steder er talehandlingen *en konsekvens af det ytrede*. Der er derfor i virkeligheden tale om den type handlinger, Austin har døbt *perlokutionære handlinger*: Handlinger, der ikke sigter mod (illokutionær) *forståelse*, men mod (perlokutionært anlagt) *accept* hos hører på baggrund af forskellige instrumentelt forankrede slutninger i talesituationen, beskrevet af Herbert Paul Grice (1988 (1975)) under betegnelsen (konversationelle) *implikaturer*.

Nu gælder distinktionen mellem forståelse og accept naturligvis også ved selve assertivet. Derfor må vi give den perlokutionære handling, taler udfører for at opnå accept hos hører, en selvstændig betegnelse. Da hørers accept ved assertivet består i at gøre det sagte til et stykke brugbar information (ved at tro på det sages sandhed), vil vi passende kunne kalde den tilsvarende perlokutionære handling for et *informativ*.

Men det vil sige, forholdet mellem forståelse og accept ser ud på følgende vis:



Figur 2: Illokutionen sigter mod forståelsen af et assertiv, perlokutionen mod accepten af en implikatur.

Her angiver enkeltpilene de slutninger, hører skal drage for at gøre de respektive implikaturer, taler betjener sig af, virksomme som perlokutionære handlinger. (Den hvide pil er blot sat på figuren for at angive stedet for de forskellige implikaturer). Som man kan se, er den disjunkte sideordning af talehandlingstyperne, som vi finder i den klassiske talehandlingsteori, her forladt: Direktiverne og kommissiverne fremstår nu hos mig som slutningsbaserede konstrukturer – griceske implikaturer – med udgangspunkt i udførelsen af assertiver fra talers side: Taler vil ud over den bogstavelige forståelse, assertivet tager sig af, have hører til at acceptere noget, taler regner for sandt (ved informativet), noget, taler vil have hører til at gøre (ved direktivet), eller noget, taler forpligter sig til at gøre sandt ved udførelse af en passende handling (ved kommissivet).

Som jeg tidligere har været inde på, fremgår talehandlingstypen ofte implicit af talesituationen. Men undertiden har vi eksplicite angivelser af de tre talehandlingstyper: ”Jeg vil *påstå*, at vandet koger”, ”jeg *lover* at komme i morgen”, ”jeg *anmoder* hermed om tilladelse til at benytte den ledige parkeringsplads”. Det synes at rejse et problem for os. I sådanne tilfælde kan vi nemlig ifølge Austins og Searle ikke

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

komme uden om, at de kursiverede verber – de såkaldte performative verber – rent faktisk ser ud til at skabe de talehandlingstyper, de benævner. Men kan de nu har ret? ~~Det mener jeg~~ – på linje med flere andre talehandlingsteoretikere, heriblandt Bach & Harnish (1978) og Davidson (2001 (1979)). Analysen bygger på, at disse verber skal ses som en slags forskrifter for, hvordan *at*-sætningerne skal forstås: En art modusoperatorer: *Mod(p)*. Men det mener jeg ikke, der er tale om. Jeg mener tværtimod, som Davidson er inde på det, at sætningerne indeholdende de pågældende performative verber alene er udtryk for simple metaassertive talehandlinger, sådan som det fx kan anskueliggøres ved følgende parafrase:

Det mener jeg ikke



Figur 3: Performative verber udgør ikke illokutioner, men er bestanddele af metaassertiver.

Som man kan se af eksemplet, har det performative verbum her ikke længere status af at være udtryk for nogen modus, men har blot til opgave at tydeliggøre perlokutionen *i situationer, hvor taler er usikker på, om hører ud fra konteksten kan slutte sig til det*. Men hermed skulle talen om et egentligt konstitutionsforhold mellem brug af performativt verbum og brug af indlejret *at*-sætning være overflødiggjort.³

³ Tilbagevisningen af den illokutionære analyse af det performative verbum kan synes bagatelagtig, men den er uhyre vigtig for hele forståelsen af talehandlingsbegrebet og ikke mindst for, *hvordan talehandlingen spiller sammen med den logik, vi benytter os af, når vi perciperer og handler i verden*. Der findes kun én logik, der er i stand til at bringe os i kontakt med verden, nemlig førsteordens prædikatslogik. Og det er også den logik, vi benytter os af, når vi taler. Den giver os den *sandhed* om forhold i verden, vi har brug for, såvel når vi perciperer og handler i verden, som når vi taler om ting og forhold i den. Mener man nu, som det er tilfældet inden for klassisk talehandlingsteori, at der findes yderligere selvstændige tilfredsstillelsesbetingelser ud over de sandhedsbetingelser, vi kan godtgøre assertive indhold gennem – nemlig ét sæt for direktivet, et andet sæt for kommissivet, et tredje for ekspressivet – kommer vi i alvorlige vanskeligheder med vores logik: Sandheder kan kombineres, så sammensatte tanker kan opbygges, når tekster skal skabes. Men det giver ingen mening at blande dem med forskellige direkte og kommissive til-

Assertivet har en intern struktur. Et assertiv er først og fremmest en deklarativ handling, en *erklæring* om, at et udtryk er blevet tildelt en vis status ud fra skemaet: "X" tæller som Y (i en given sammenhæng). Vi har tidligere set Searle operere med deklarativet som selvstændig talehandling. Det har Searle senere selv erkendt har været en fejl. Tværtimod indgår deklarativet som element i alle illokutionære talehandlinger, ja i virkeligheden i alle institutionelle handlinger overhovedet. Det, der så specielt karakteriserer assertivet – som er den eneste talehandling i vores teori – som erklæring er, at det specielt angår *tanken*: Assertiver udtrykker tanker (som kan være sande eller falske). Disse tanker skal imidlertid have en vis robusthed i sprogfællesskabet for at slå igennem her, hvilket de kun vil kunne gøre i kraft af eksistensen af en forpligtende norm blandt alle sprogfællesskabets medlemmer om konsistent at bruge de bestemte udtrykshandlinger, de betjener sig af: Har du lært at bruge sætningen "Der er en kat" i en given situation, skal du – hvis du overhovedet vil bruge den – bruge den på samme måde som du har lært den. Ellers eks-kommunikerer du dig selv og i sidste instans vil selve sproget som socialt fænomen gå i opløsning. Men det vil sige, vi vil kunne give assertivet følgende definition:

Det at assertere en tanke p er det samme som at erklære sig forpligtet på sandheden af p.

Assertivet er – enten som simpelt assertiv eller som metaassertiv – indgangen til det bogstavelige sprog. Vil vi kommunikere andet og mere, end hvad assertivet kan give os, må vi – har vi set – betjene os af de perlokutioner, forskellige slutninger (i form af griceske implikaturer) vil kunne give os.

Men hvor befinder sig nu ekspressivet i hele denne sammenhæng? Det vil jeg undersøge i det følgende. Her vil jeg – som allerede

fredsstillelsesbetingelser. Det fjerner muligheden for at drage tilforladelige logiske slutninger (Heath 2003 (2001), chapter 3).

Et eksempel på at opbygge en logik byggende på den klassiske talehandlings-teoris talehandlingstyper er Searle & Vandervekens illokutionære logik (Searle & Vanderveken 1985). Mange vanskeligheder tårner sig op. Jeg har selv søgt at undgå de vanskeligheder, der opstår ved at operere med forskellige tilfredsstillelsesbetingelser netop med udgangspunkt i antagelsen om assertivet som eneste illokutionære handling (Widell 2011a, 2013).

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

lovet – først se på, hvordan Searle har søgt at definere den ekspressive talehandlingstype.

3. Searles analyse af ekspressivet

I Searle (1979 (1975):164) gøres følgende forsøg på at give en definition:

*“Expressives. The illocutionary point of this class is to express the psychological state specified in the sincerity condition about a state of affairs specified in the propositional content. The paradigms of expressive verbs are “thank”, “congratulate”, “apologize”, “condole”, “deplore”, and “welcome”.”*⁴

Som det allerede indledningsvis har været antydnet, er definitionen her ikke særlig klar. Det er vanskeligt at se, hvad Searle egentlig har i tankerne. Under alle omstændigheder synes definitionen at pege i to forskellige retninger: mod en *bred definition* og mod en *smal definition*.

Den første definitionsdel, der – som vi kan se – er en definition ved genus og differentia specifica, er ganske bred. Den angår enhver psykisktilstandellerbegivenhedangivet i vederhæftighedsbetingelserne for den indeholdte tanke, sådan som de har fundet udtryk i den ekspressive talehandling. Men hvad indebærer nu det? Searle synes at have følgende i tankerne: Det at fryse er en psykisk tilstand. Den kan man normalt give sprogligt udtryk for ved (på dansk) at sige ”Jeg fryser.” Men her må vederhæftighedsbetingelserne for at sige: ”Jeg fryser”, nu være, at jeg skal være af den mening eller opfattelse, at jeg fryser. Derfor må den ekspressive talehandlings udfoldede form – hvor vederhæftighedsbetingelserne er eksplicit angivet – være: ”Jeg asserterer hermed over for dig, at jeg mener, at jeg fryser.” Noget lignende kan man sige fx om det at se noget. Her kan man give sprog-

⁴ Ulbæk (2016:20) mener, at hele Searles definition angår det smalle ekspressiv. Det mener jeg ikke er korrekt. Som kommentar til et andet citat fra Searle (1983:166) – ”[...] (E)xpressives, where we express our feelings and attitudes” – anfører Ulbæk, at vi her har med en definition af den brede udgave. Jeg har vanskeligt ved at se, at indholdet af dette citat adskiller sig væsentligt fra indholdet fra første del af citatet ovenfor. Det eneste, man kan sige, er, at det første citat udtaler sig mere eksplicit om, hvad der ligger i ”feeling” og ”attitudes”, nemlig at de altid ”tager” propositioner som objekter.

at gøre

Peter Widell

ligt udtryk for, at man ser noget, fx en hare løbe over marken, ved at sige: ”Jeg ser en hare løbe over marken.” Her må den ekspressive talehandlings udfoldede form – hvor vederhæftighedsbetingelserne er eksplicit angivet – så tilsvarende være: ”Jeg asserterer hermed over for dig, at jeg ser en hare løbe over marken.” Men hvis vi generaliserer dette, synes vi at kunne opstille følgende almene regel for dannelse af ekspressiver:

[Jeg asserterer hermed over for dig, at] *jeg mener/tror/synes/ønsker/håber/ser/fornemmer/føler ...*, at *p*

hvor de kursiverede verber alle står for eller betegner *epistemiske attituder* til genstande nævnt i den dertil knyttede ledsætning ”at *p*” (som ved sanseverber normalt vil kunne være forkortet og i stedet udgøre en infinitiv-konstruktion, sådan som vi ser det i sidste eksempel).

Den anden definitionsdel, som består af opremsning af en række verber, som – ser det ud til – vil kunne fungere som direkte markører for ekspressive talehandlinger, peger tydeligvis på en smalere definition af ekspressivet end den første bredere definitionsdel. Med ”takke”, ”lykønske”, ”undskyldte” osv. er der klart tale om reference til snævrere anvendelsessammenhænge. Jeg vil senere – i afsnit 5 – mere indgående behandle disse verber og opstille en egentlig **genusjegdefinition** for dem, svarende til definitionen i den første definitionsdel. Dog vil jeg allerede her tillade mig at *gøre* følgende iagttagelse: Det ser ud til, at alle de opremsede verber refererer til *en på forhånd eksisterende social sammenhæng*: ”Takke”, ”lykønske”, ”undskyldte” osv. kræver alle, at der foreligger en kontakt mellem taler og hører, som der bygges videre på med den pågældende talehandling. Dermed vil det ikke *være muligt* – synes vi allerede nu at kunne konstatere – at bringes dem på fællesnævner med ekspressiverne i første definitionsdel, der jo kræver rent epistemiske verber som *at*-komplement. Dvs. den smallere type her synes ikke at kunne være nogen undertype af den bredere type af ekspressiver. Det er i hvert fald den vej, man vælger at gå inden for den klassiske talehandlingsteori. Forholdet her synes at være mere komplekst end som så.

Jeg vil i det følgende referere til de to typer ekspressiver som henholdsvis det brede ekspressiv og det smalle ekspressiv.

4. Det brede ekspressiv

Lad os med Searles definition af det brede ekspressiv prøve at finde ud af, hvor vi skal lokalisere dette ekspressiv inden for rammerne af den talehandlingsteori, der blev præsenteret i afsnit 2. Som bekendt udsatte vi dér behandlingen af ekspressivet til afsnittet her.

Af talehandlingsoversigten i figur 2, kan vi se, at ekspressivet mangler. Men her kunne man nu diskutere, om ekspressivet egentlig mangler? Ikke alle mener det. Fx er Ib Ulbæk i artiklen, jeg har refereret til i indledningen, af den opfattelse, at ekspressiver af den brede type ikke danner nogen selvstændig talehandlingstype, men *slet og ret er assertiver*. Han skriver: ”Jeg har hovedpine” [...] er en simpel assertiv, en hævde. Assertiven er sand, hvis den indre tilstand, hovedpine, foreligger, og falsk ellers.” (Ulbæk 2016:28). Her mener jeg, man kun kan være enig med Ulbæk: ”Jeg har hovedpine” skaber ikke min hovedpine, men er sandt eller falsk om den. Derfor er Searles analyse fejlagtig: Der findes ikke noget grundlæggende illokutionært ekspressiv af den brede type *forskelligt fra* assertivet, sådan som Searle mener at kunne hævde.

Nu er det imidlertid spørgsmålet, om vi skal lade det blive ved det. For når Ulbæk gør sig sine iagttagelser, finder de sted inden for rammerne af den klassiske talehandlingsteori, og ikke inden for rammerne af min alternative teori, som ifølge min opfattelse – af de grunde, jeg tidligere har nævnt – forekommer at være den klassiske talehandlingsteori overlegen. I forlængelse af ovenfor anførte citat, skriver Ulbæk: ”Her er ingen forskel på assertiver om indre tilstande og assertiver om ydre, intersubjektive forhold.” (Ulbæk 2016:28). Men er der ikke det? Nu er det rigtigt, at hvis vi kun måler talehandlingstypen på, om den overhovedet har sandhedsbetingelser, så er der ingen forskel på, om assertivet angår indre – dvs. psykiske – tilstande eller begivenheder eller ydre – i princippet af alle offentligt tilgængelige – tilstande og begivenheder. Spørgsmålet er imidlertid, om det er rimeligt at standse her. Selvom Ulbæks hovedanliggende hverken er epistemologisk eller ontologisk – han er overordnet set kun interesseret i sandheden og falskheden af de tanker, der knytter sig til talehandlingstypen, hvilket selvfølgelig er fuldt legitimt – er Ulbæk dog inde på betimeligheden af at operere med en opspaltning her: Han

Peter Widell

mener at kunne afvise opspaltningen ved at argumentere for: "[...] at også dele af den ydre verden er utilgængelig for en given person og omvendt, at vi er i stand til som betragtere at falsificere en persons udsagn om sin privilegerede indre tilstand." (Ulbæk 2016:30-31).

Og han fortsætter:

"Man kan også se det på en anden måde: både den ydre og den indre verden har overflade og en dybde, et skin og et væsen, en fremtrædelse og en essens, som det er blevet udtrykt siden Platon (sådan cirka). Vi kan ikke uden videre ved at betragte eller smage på en væske [afgøre], om den er sur eller basisk, men med et stykke lakmuspapir kan vi afgøre væskens pH-værdi. Fremtrædelsen tillader os ikke at slutte os til væskens pH-værdi, men ved at bruge et instrument, lakmus-papiret, kan vi finde om bag fremtrædelsen og bruge farveskiftet som indikator for syrlighedsgraden. Jeg opfatter vores aflæsning af hinandens følelser og følelsesliv i parallel hermed." (Ulbæk 2016:31).

Nu er det spørgsmålet, om argumentet er tilstrækkelig klart til, at vi kan måle dets holdbarhed. Det er rigtigt, at både den indre og den ydre verden har sine uudgrundelige dybder. Imidlertid er det spørgsmålet, om der findes en epistemologisk parallel mellem indre og ydre, som den, Ulbæk her sigter til. Når vi udforsker den ydre verden, er alle kriterier for godtgørelse af det, vi siger, *offentligt tilgængelige*, så vi kan sikre en intersubjektiv kontrol af de hypoteser og (kontrafaktiske) antagelser, der opereres med inden for området. Det kan man derimod ikke sige, når det gælder udforskningen af den indre verden. Når Ulbæk siger: "[...] verifikationsbetingelserne er af samme og ikke af forskellig art for ydre og indre tilstande." (Ulbæk 2016:31), mener jeg, udsagnet må betvivles. Når den indre verden er en indre verden, kan den undertiden være det i en afgørende og fundamental forstand. Ikke sådan, at de fleste af de assertiver, vi benytter os af, når der refereres til vores indre, ikke kan indgå i en diskurs angående deres sandhed. Men i det omfang, det rent faktisk er muligt at føre en sådan diskurs, grunder det sig på eksistensen af offentligt tilgængelige kriterier.

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

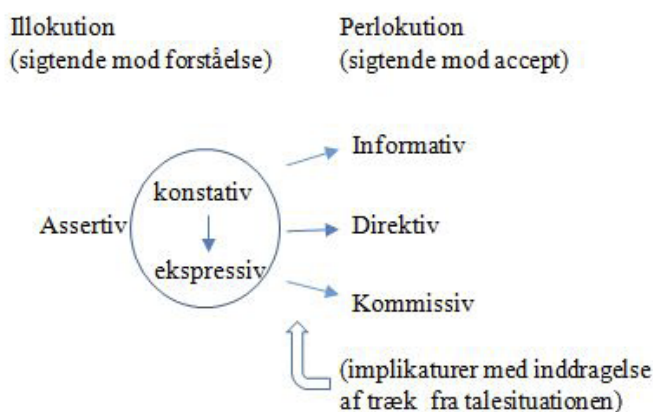
Her har Wittgenstein (1971 (1953)) været banebrydende i sin påvisning af, at diskussion om godtgørelse af forhold i det indre netop fordrer ydre, offentlige kriterier. Eller som han også har formuleret det: Der findes her ikke noget privatsprog, i betydningen: et kommunikativt anlagt sprog om indre genstande, kun jeg er i stand til at identificere. Men det betyder ikke, at man helt igennem kan benægte det indre qua indre, sådan som Ulbæk tilsyneladende gerne vil gøre det. Hævder jeg, at *jeg synes*, jeg ser en bil, er det ikke det samme som at sige, at *jeg hævder*, at jeg ser en bil. Der er en afgørende og fundamental asymmetri her: Mens vi kan diskutere det sidste udsagn, kan vi ikke diskutere det første. Her har jeg suveræn myndighed. Derfor er det heller ikke muligt at bygge bro mellem udsagnene. Når Ulbæk siger: "[...] at vi er i stand til som betragtere at falsificere en persons udsagn om sin privilegerede indre tilstand." (Ulbæk 2016:31), er han derfor ifølge min mening ikke skarp nok i sin sprogbrug: Når han bruger vendingen "en persons udsagn om sin privilegerede indre tilstand" signalerer vendingen *ikke blot en epistemologisk forskel, men også en dybdgående og udfjernelig ontologisk forskel*. Vi har her med to fundamentalt set forskellige verdener at gøre: På den ene side en verden bestående af subjektive oplevelser, hvor jeg ubetvivlelig *synes*, og hvor tingene ubetvivlelig *ser ud for mig*, og på den anden side en verden bestående af vores perception af og manipulation med tingene i verden. Men her er det kun den sidste verden, den objektive verden derude, der kan sikre os fælles viden om hinanden og om kausaliteten i verden. Når vi trækker os tilbage til den første verden, *vil man faktisk ikke engang kunne finde ud af, om én, vi taler med, lyver eller ej*.⁵

Derfor mener jeg, det er berettiget at operere med ekspressiver som en særlig underkategori af assertiver. Den konstruktive orden af talehandlingstyper præsenteret i figur 2 skal derfor suppleres med en opspaltning i på den ene side en ekspressiv talehandlingstype, hvor det altid vil være muligt for os at trække os tilbage til vores private verden, og på den anden side en talehandlingstype, hvor vi vælger at forpligtige os på de offentlige kriterier, der gælder for vores assertiver. Denne sidste type af talehandlinger har jeg i min talehandlingsteori valgt at give betegnelsen *konstativer*.

⁵ Det betyder selvfølgelig ikke, at det vil være muligt altid at lyve. Én, der altid lyver, vil – som vi allerede har været inde på – ende med at eks-kommunikere sig selv.

Som vi allerede har været inde på, er strukturen i den fuldt ekspliciterede ekspressive talehandling følgende: "[Jeg asserterer hermed over for dig, at] *jeg mener/tror/synes/ønsker/håber/ser/fornemmer/føler ... , at p*". Som vi imidlertid har set, synes de forskellige epistemiske verber ikke at kunne sidestilles: "synes", "se ud som" og andre hermed synonyme verber og verbalfraser indtager her en særstilling. Selv om den subjektive oplevelse indgår som referent ved alle verber, er den trukket specielt ud – som indiskutabel – ved den sidste gruppe verber og verbalfraser. For alle de andre verbers vedkommende er der også en objektiv side med mulighed for at gøre brug af offentlige kriterier: Normalt er der også offentlige kriterier for, om en person mener, tror, ønsker, håber osv. et eller andet, eller om han eller hun tager fejl. Men det er der ikke ved "synes" osv. Yderligere kommer der det til, at de kan fungere som en art metaverber, hvormed man kan dementere offentlighedssiden af alle andre epistemiske verber: "Jeg synes at mene, at ...". Derfor skal strukturen i den ekspressive talehandling i virkeligheden præsenteres i følgende form: "[Jeg asserterer hermed over for dig, at] (jeg synes at) *jeg mener/tror/ønsker/håber/ser/fornemmer/føler ... at p*", hvor den runde parentes angiver, at "synes" til enhver tid kan skydes ind.

I figur 4 nedenfor ses i den angivne cirkel en enkelttrettet, lodretstående pil mellem konstativet og ekspressivet:



Figur 4: Ekspressiver fordrer præetablerede konstativer, mens det omvendte ikke vil kunne gælde, jf. pilens retning

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

Pilen signalerer, at ekspressiver kan konstrueres ved brug af konstativer, men at det omvendte ikke vil kunne ske. Det ligner umiddelbart en indrømmelse til Ulbæk, og er det vel også i en vis forstand. For i virkeligheden vil vi godt kunne fungere som sprogbrugere uden at være i stand til at operere med den-ne talehandlingstype. Det betyder selvfølgelig ikke, at vi kan fungere som handlende mennesker uden samtidig at kunne vide, tro, ønske, se osv. Men det betyder ikke desto mindre, at de pågældende propositionelle attituder vil kunne eksistere i ikke-verbaliseret form – og formentlig må antages oprindeligt at have eksisteret i denne form. Og det gælder også, når vi har med tale at gøre. Her – ved tale – er det tilstrækkeligt, at de finder eksistens som rent pragmatiske præsuppositioner for denne tale.

Men det vil for at opsummere omkring det brede ekspressiv sige, at jeg med Ulbæk og mod den klassiske talehandlingsteori er af den opfattelse, at ekspressivet i virkeligheden er en assertiv talehandling, men at jeg modsat Ulbæk, men i overensstemmelse med den klassiske talehandlingsteori mener, at det er rimeligt at operere med typen som en selvstændig talehandlingstype, uden dog at sidestille den med assertivet som grundlæggende talehandlingstype, sådan som man vil gøre det inden for den klassiske talehandlingsteori.

Der er selvfølgelig meget mere at sige om det brede ekspressiv, bl.a. at det videre vil være muligt at dele ekspressiverne op i de ekspressiver, hvor sandheden af den tanke, ”p” et rummer, danner en præsupposition for at give selve det epistemiske verbum en sandhedsværdi – det drejer sig om sådanne ekspressiver, hvor de epistemiske verber i den første indlejrede *at*-sætning er faktive og hedder ”mene”, ”vide”, ”synes”, ”se” osv. – og ekspressiver, hvor de epistemiske verber ikke synes at besidde denne egenskab – verber såsom ”tro”, ”frygte”, ”håbe”, ”betvivle” osv. Et afgørende vigtigt – og komplekst – anliggende har vi med at gøre ved rent æstetiske ekspressiver som ”[jegasserterer hermed over for dig, at] jeg finder det *skønt, interessant, sublimt* etc., at ...” Her vil det fx være interessant at undersøge forholdene ud fra de præmisser for den æstetiske dømmekraft, Immanuel Kant har opstillet i sin *Kritik af dømmekraften* (Kant 2005 (1792 (1790))), hvor der opereres med en interessant parallelstilling mellem det handle- og tankemæssige på den ene side og det æstetisk-følelsesmæssige på den anden side. En

anden gruppe er de ekspressiver, der rummer *tekniske vurderinger* af forskellig art, såsom "[Jeg asserterer hermed over for dig] jeg *anser* denne kniv for at være rigtig god", selvom det strengt taget ikke er en undersøgelse af ekspressivet som sådan, det kræver, men snarere en undersøgelse af de propositionelle attituder, der indgår som tanker i ekspressivet.

5. Det smalle ekspressiv

Jeg vil nu gå over til at undersøge det smalle ekspressiv. Som vi har set, er paradimeeksemplerne hos Searle "takke", "lykønske", "undskyldte", "kondolere", "begræde" og "velkomme" og en række andre verber, der minder om disse.⁶ Så vidt jeg kan se, gælder det for disse verber, at de indgår i samme struktur som de brede ekspressiver, selv om der knytter sig nogle bestemte omstændigheder til dem, som gør det berettiget at tale om en væsentlig undertype blandt ekspressiverne. Med forfægtelsen af dette synspunkt er jeg igen uenig med både Searle og Ulbæk, som begge mener, at vi her i virkeligheden har at gøre med en grundlæggende talehandlingstype – for Ulbæk den eneste "egentlige" ekspressive type – forskellig fra assertivet, direktivet og kommissivet.

Lad os se på, hvori uenigheden består. Ifølge Ulbæk angår ekspressivet, som det lader sig generalisere ud fra Searles liste af eksempler, "socialt relationelle følelser og holdninger" (jf. ovenfor). Når jeg kondolere den, jeg taler med, med tabet af et familiemedlem, finder der ifølge Ulbæk en henvendelse sted fra min side til den, jeg taler med, som ikke består i blot at give udtryk for en eller anden holdning eller følelse, jeg har. Men det vil sige, et smalt ekspressiv kan ikke være en speciel udgave af et bredt ekspressiv (hvilket, som vi har set, for Ulbæk i virkeligheden vil være en speciel udgave af et assertiv). Der er altså tale om en talehandlingstype, der bekræfter, at der grundlæggende findes disjunkte tale-handlinger, dvs. talehandlinger, der ikke kan reduceres på hinanden.

Det er klart, at hvis Ulbæk har ret i dette, falder hele min talehandlingsteori, ifølge hvilken der kun findes én grundlæggende talehandlingstype, nemlig assertivet, på gulvet. Så vil de

⁶ I Venderveken (2009) opregnes i alt 29 verber, heriblandt verber som "godkende", "rose", "bifalde", "beklage", "opmuntre", "protestere (over)".

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

klassiske talehandlingsteoretikere have ret i deres teori om, at talehandlingsområdet grundlæggende består af disjunkte typer.

Men kan Ulbæk – og dermed faktisk også den klassiske talehandlingsteori – nu have ret i det, der bliver sagt?

Spørgsmålets korrekte besvarelse synes at stå og falde med, hvad Ulbæk mener med ”socialt relationelle følelser og holdninger”, samt med spørgsmålet om, hvorvidt disse følelser og holdninger kan dementere, at der er tale om, at det, der gives udtryk for, eksisterer som tanker, *før* der gives sprogligt udtryk for dem. Altså at der er tale, ikke om talehandlinger, men om tilfredsstillelsesbetingelser herfor. Nu er det ganske vist rigtigt, at der ved alle Searles eksempler på ekspressiver finder en hørerhenvendelse sted. Spørgsmålet er imidlertid, om denne henvendelse er *af social art på samme niveau som henvendelsen om at give udtryk for den gennem en ekspressiv talehandling*. Eller sagt på anden vis: Hvad betyder egentlig ”takke for”, ”lykønske med”, ”undskyldte for”, ”kondolere i anledning af”? Er der overhovedet tale om illokutionære handlinger her?

Det mener jeg ikke, man fornuftigvis vil kunne mene. Lad os fx tage handlingen at takke for noget. Her er betingelsen for at kunne takke for noget, man har fået – en gave eller en gunst – at der dels er noget at takke for, dels er nogen at takke for det, man har fået. I den forstand er handlingen selvfølgelig social. Den involverer en taler, der takker en hører. Spørgsmålet er imidlertid, om der er tale om en selvstændig illokutionær handling her, eller om der snarere er tale om, at jeg giver udtryk for en *taknemmelighed*, jeg føler over for min modpart, *uafhængigt af*, om jeg giver udtryk for denne taknemmelighed eller ej. Det mener jeg faktisk er tilfældet, på samme måde som jeg mener, at mit *ønske* om lykke for min modpart, min *fortrydelse* over et eller andet, jeg har udsat min modpart for, eller min *deltagelse* i min modparts sorg over at have mistet et familiemedlem eller en kær ven, eksisterer *uafhængigt af*, om jeg giver udtryk for disse følelser og holdninger eller ej. Her er der med andre ord ikke tale om selvstændige illokutionære handlinger, men i virkeligheden om epistemiske tilstande og begivenheder, der figurerer *som simpelt tankeindhold i en bred ekspressiv talehandling*, karakteriseret gennem strukturen: ”[Jeg asserterer hermed over for dig, at] jeg føler

taknemmelighed over for dig ...”, ”[Jeg asserterer hermed over for dig, at] jeg ønsker dig al mulig lykke ...” osv.

Men hvis denne analyse er korrekt, kan den analyse, som de klassiske talehandlingsteoretikere forsøger at gennemføre – og som også Ulbæk anbefaler – ikke siges at være holdbar. At takke, lykønske, undskylde osv. er ikke selvstændige talehandlinger af typen ekspressiv, som det hævdes, men i virkeligheden tilfredsstillelsesbetingelser i form af sandhedsbetingelser for, at man kan udføre bestemte ekspressiv-talehandlinger: Hvis jeg *sandt* skal give udtryk for min tak, skal jeg føle taknemmelighed. Og hvis jeg *sandt* skal give udtryk for mit ønske om lykke for min modpart, skal jeg ønske dette. Men dermed er selve det smalle ekspressiv også en undertype under det brede ekspressiv. Det følger sig, som vi har set, utvunget ind i det brede ekspressivs struktur.

Med den ovenfor givne karakteristisk er ikke alt sagt om det smalle ekspressiv. For igen: Hvad betyder det at takke, lykønske eller undskylde egentlig?

Måske kan vi bedst formulere det på følgende vis: Når jeg takker, lykønsker eller undskylder, indgår jeg i en handlesammenhæng med min modpart, som i begge tilfælde kalder på en modydelse fra min side. Modydelsen kan så være af ren instrumentel art: Jeg kan give dig en is i morgen som modydelse for den is, jeg fik af dig i dag. Her er der tale om etableringen af et interaktionsforhold, men ikke nødvendigvis om noget kommunikativt og i den forstand socialt forankret og institutionelt. Men – og det er så her, ekspressiverne takke, lykønske, undskylde osv. kommer ind i billedet – den kan også bestå i brugen af *et konventionelt og i den forstand socialt fastlagt arbitrært tegn* herfor, nemlig henholdsvis ordene ”undskyld” og ”tak”. Det betyder, at ordene ”undskyld” og ”tak” i deres udfoldede form antager følgende skikkelse: ”[Jeg asserterer hermed over for dig, at] jeg undskylder/takker for/ ..., at”, hvor det, der indgår i *at*-sætningen, fungerer som en slags penge, man kan betale tilbage med.

Nu indeholder ikke alle de searleske ekspressiver et så tydeligt reciprocitetsaspekt som ”undskyld” og ”takke”. Mange ekspressiver inden for den snævrere type – fx sådan noget som at udtrykke ros, ander-kendelse, kritik, misbilligelse, medlidenhed eller beklagelse – er tilsyneladende blotte følelses- og holdningstilkendegivelser:

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

”[Jeg asserterer hermed over for dig, at] jeg *er utilfreds med*, at du ikke har betalt din regning.” Alligevel indgår der, hvis man kigger nøjere efter, et mere eller mindre udtalt reciproci-tetsaspekt i alle talehandlingerne i Searles snævrere type, således at de udover at fungere som assertiver til beskrivelse af sammenhængen mellem bestemte interaktionsammenhænge og bestemte følelses- og holdningsreaktioner fra den talendes side, også fungerer som en form for gangbare mønter i en høflig-hedsøkonomi reguleret af mere eller mindre udtalte reciprocitetsfordringer. Også ros og ris er underlagt balancerede rimelighedsbetragtninger.

Searles snævrere type af ekspressiver har sin tilsvarende i den talehandlingstype, Austin oprindeligt har beskrevet og navngivet *behabitiver*. Man kunne derfor slet og ret vælge med Austin at kalde denne snævrere type for netop *behabitiver*. Men hvilket navn, man nu end vælger, mener jeg, det er rimeligt at fastholde typens status som selvstændig – om end underordnet – talehandlingstype. I denne sammenhæng er det vigtigt, at man holder de forskellige lag, talehandlingstypen består af, ude fra hinanden: først (1) den primære interaktion, dernæst (2) den ledsagende følelses- eller holdningsreaktion, sådan som den fx kan vise sig i gestik og mimik, og til sidst (3) de arbitrære udtryk, som kan anvendes dels til (a) at tydeliggøre, at (1) og (2) foreligger, dels til (b) mere eller mindre udtalt at angive, at der med udtrykket er tale om en ”tilbagebetaling”, der nulstiller et regnskab mellem den talende og hans tilhører. Eller for at illustrere det med et eksempel: (1) A træder B over tærerne; (2) A føler (via en angrende mine) skyld over, at han har trådt B over tærerne; (3) A ytrer ”[jeg asserterer hermed over for dig, B, at] jeg føler skyld over, at jeg har trådt dig over tærerne” – eller for at udtrykke det på mere kort og mund-ret elliptisk vis: A siger ”Undskyld”.

6. Konklusion og perspektivering

Vi kan nu konkludere:

- (a) at ekspressivet, sådan som Searle definerer typen bredt, ikke er nogen simpel illokutionær tale-handling, som man går ud fra i den klassiske talehandlingsteori, men at der i virkeligheden er tale om en assertiv talehandlingstype, som dog har det særlige ved sig, at den i modsætning til

Peter Widell

konstativet, som jeg vil lade være forbeholdt den ydre verden, alene angår vores indre, private verden.

- (b) at den snævrere type, Searle opregner eksempler på, er en undertype af (a) i kraft af, at de forskellige typer interaktionelt og socialt indhold, den rummer, kan siges at være udtryk for en art moralsk husholdning.

Rest-spørgsmål, som man kunne tage fat på at besvare, kunne være følgende:

- Hvordan skal man analysere reference til *dispositioner* involverende følelser – ”Jeg elsker is”; ”Jeg hader at køre i rutschebane”? (Nogle af Ulbæks eksempler vedrører tydeligvis dispositioner, ikke manifestationer).
- Hvor går *grænsen mellem naturlige udtryk og konventionelle udtryk indgående i ekspressiver*? Hvornår er noget fx skrig og suk, og hvornår er det sprogligt formulerede tanker: ”Jeg har så frygtelige smerter”? Herom kan man naturligvis finde inspiration i Wittgenstein 1971 (1958); også spørgsmålet om spontanisering af eksplicit tillærte ekspressioner kan inddrages; det vil man kunne læse interessante ting om i Alston (2000).
- A propos spontanisering: Hvorvidt fordrer ekspressiver, at den psykiske tilstand eller begivenhed, der refereres til i ekspressivet, skal foreligge på selve referencetidspunktet eller i umiddelbar tidlig forlængelse heraf – og altså i den forstand foreligge spontant? *Må der forekomme tidslige lakuner mellem tidspunktet for selve det psykiske fænomens foreliggen og tidspunktet for det sproglige udtryk herfor*? Umiddelbart synes noget sådant ikke muligt: Siger jeg ”Jeg fryser”, er der klart tale om en ekspressiv talehandling; men siger jeg ”Jeg frøs (i går)” – og lægger jeg demed tidlig afstand mellem det psykiske fænomens foreliggen og talesituationen – synes det ikke længere muligt at opfatte det sagte som udtryk for en ekspressiv talehandling. Den

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

må snarere opfattes som et konstativ. Og forholdet synes at gælde generelt: Har vi i udgangspunktet med et ekspressiv at gøre, vil et skift fra præsens til præteritum samtidig medføre et skift fra ekspressiv til konstativ talehandlingstype.

- Mange *interjektioner* – det gælder fx ”ak”, ”ih”, ”åh” og ”av” – er konventionaliserede ækvivalenter til naturlige udtryk for følelsetilstande. Da de ikke har noget propositionelt indhold, kan de ikke tilkendes status af ekspressiver. Man kan ikke sige: ”[jeg skal herved give udtryk for] at jeg føler, at jeg ak ...” Alligevel synes vi at kunne se en eller anden form for fornuft i følgende ækvivalens: ”[jeg skal herved give udtryk for] at jeg føler smerte” = ”av”. Spørgsmålet er, hvordan vi skal analysere ækvivalensen her.
- Et interessant spørgsmål er spørgsmålet om *grænsen mellem emotive og tekniske ytringer*, som jeg har været inde på i slutningen af afsnit 4: Hvad indebærer det, når ytringen ”Dette musiknummer er rigtig godt” (som udtryk for en æstetisk vurdering) gøres til ytringen ”Dette musiknummer er rigtig godt” (som udtryk for en teknisk vurdering, hvor der indgår objektivt målbare forhold i vurderingen)?
- Et yderligere interessant spørgsmål vil være spørgsmålet om, *hvordan den høflighedsøkonomi og den given og tagen, der mere eller mindre er tale om ved alle behabitive, hænger sammen med de deontiske forhold, vi finder omkring benyttelsen af sociale institutioner i almindelighed*, og ikke mindst, hvordan høfligheden her specielt hænger sammen med de etiske spørgsmål omkring vores øvrige handleliv, sådan som fx Kant har forsøgt at gøre sig det begribeligt gennem introduktionen af sit kategoriske imperativ (Kant 1999 (1785)).

Sådanne og lignende spørgsmål kunne det være rigtigt interessant at få besvaret. Desværre tillader den tildelte plads ikke, at vi kan få svar på disse spørgsmål i denne omgang.

Litteratur

- Alston, William P. (2000). *Illocutionary acts and sentence meaning*. Ithaka, NY: Cornell University Press.
- Andersen, John Edelsgaard (1989). *Sproghandlinger – på dansk*. København: Dansk lærerforening.
- Austin, John L. (1997 (1962)). *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Bach, Kent og Robert M. Harnish (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. Harvard, MA: The MIT Press.
- Davidson, Donald (2001 (1979)). Moods and Performance. Donald Davidson: *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press:109-122.
- Grice, Herbert Paul (1988 (1975)) Logic and Conversation. Herbert Paul Grice: *Studies in the Way of Words*. Harvard, MA: Harvard University Press:22-40.
- Habermas, Jürgen (2001 (1971)) Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens. Carol Henriksen (red.). *Can You Reach the Salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Habermas, Jürgen (1981 (1976)) Hvad er Universalpragmatik. Jürgen Habermas: *Teorier om samfund og sprog*. København: Gyldendal:127-192.
- Heath, Joseph (2003 (2001)) *Communicative Action and Rational Choice*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Kant, Immanuel (1999 (1785)) *Grundlægning af sædernes metafysik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kant, Immanuel (2005 (1792 (1790))) *Kritik af dømmekraften*. Frederiksberg. Det Lille Forlag.
- Searle, John R. (2001 (1965)) What Is a Speech Act? Carol Henriksen (red.). *Can You Reach the Salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Searle, John R. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1979 (1975)) A Taxonomy of Illocutionary acts. John R. Searle: *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press: Cambridge:1-29.
- Searle, John R. (1983). *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Togeby, Ole (1993). *Praxt. Pragmatisk tekstteori*. Aarhus Universitetsforlag.
- Ulbæk, Ib (2016) Den ekspressive sproghandling – et forsøg på afklaring og reformulering. *Skandinaviske Sprogstudier* 7, 1:19-36.

Ekspressivet: En forsømt talehandlingstype

- Vanderveken, Daniel (2009 (1990)). *Meaning and Speech Acts. Volume 1: Principles of Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Widell, Peter (2001). Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. *Augias, nr. 56 – 59*:15-65.
- Widell, Peter (2009). Logik, mening, handling og tale. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.): *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus:301-318.
- Widell, Peter (2010) A Plea for a Simple Solution: What a Performative Theory of Illocutions Really Looks Like. Hans Götzsche (ed.) *Memory, Mind and Language*. Cambridge: Cambridge Scholars Press: 296-308.
- Widell, Peter (2011a) Talehandling og tekst. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.): *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus:323-344.
- Widell, Peter (2011b) Klassisk og konstruktiv talehandlingsteori. *Semikolon, vol. 13, nr. 22*:9-17
- Widell, Peter (2013) Tekstens interne organisation: Propositionel kohæsjon og kohærens. Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.): *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus:301-318.
- Widell, Peter (2015) Seven Steps to Language. Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.): *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus:451-471.
- Wittgenstein, Ludwig (1971 (1958)) *Filosofiske Undersøgelser*. København: Munksgaard.